

Araştırma Makalesi / Research Article

Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı*

Derya Coşkun**

Öz

Moğol İmparatorları askerî yetkililer başta olmak üzere elçi, haberci gibi uluslararası platformda hareket hâlinde olan kişilere gerek görevleri dolayısıyla gerekse seyahatleri sırasında rahat ve hızlı hareket etmelerini sağlamak amacıyla payza adında bir künye hazırlatmışlardır. Kişinin görevi ve yetkilerini içeren bu tabletler, taşıyan kişiye kolay erzak temini ve binek hayvanı tahsisi başta olmak üzere farklı birçok imtiyazlar sunmuştur. Payzalar, sokağa çıkma yasağı uygulamaları, resmî yazışmalar ve posta teşkilatı gibi işlerde faal bir şekilde kullanılmıştır. Tarihinin Hunlardan başladığı tahmin edilen bu tabletlerin Kitan ve Çinliler tarafından da kullanıldıkları bilinmektedir. Öyle ki Moğol payzalarında rastlanan bu etki, Çin ve Uygur yazılarının yoğun bir şekilde kullanılmasıyla fark edilir durumdadır. Çalışmada bu terimin Çince, Farsça ve Batılı kaynaklar çerçevesinde kullanımı, türleri ve örneklerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Payza, Çin Kaynakları, Uygur Yazısı, Moğol İmparatorluğu, Posta Teşkilatı.

* Geliş Tarihi: 17 Mayıs 2023 – Kabul Tarihi: 12 Ocak 2024

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Coşkun, Derya. “Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı.” *bilig*, no. 110, 2024, ss. 51-78, <https://doi.org/10.12995/bilig.11003>.

** Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Erzurum/Türkiye
ORCID: 0000-0001-7161-5430
derya.coskun@erzurum.edu.tr

Tablet of Authority in Mongols: Paiza and Its Usage*

Derya Coşkun**

Abstract

The Mongol Emperors had a tablet called paiza prepared for military officials, messengers, and others who travelled on an international scale in order to enable them to move easily and quickly both for their duties and their travels. Indicating the duties and authorizations of the bearer, these tablets offered many privileges to the bearer, such as easy supply of provisions and the allocation of riding-animals. Paizas were actively used in curfew practices, official correspondence, and postal organization. It is known that these tablets, whose history is estimated to begin with the Huns, were also used by the Khitan and Chinese. In fact, this influence, which is encountered in Mongolian paizas, is noticeable with the intensive use of Chinese and Uyghur writings. The present study discusses the types and examples of paizas, and the use of this term in Chinese, Persian, and Western sources.

Keywords

Paiza, China Resources, Uyghur Script, Mongol Empire, Postal Service.

* Date of Arrival: 17 May 2023 – Date of Acceptance: 12 January 2024

You can refer to this article as follows:

Coşkun, Derya. “Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı.” *bilig*, no. 110, 2024, pp. 51-78, <https://doi.org/10.12995/bilig.11003>.

** Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Erzurum/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7161-5430
derya.coskun@erzurum.edu.tr

Giriş

Habercilere, posta memurlarına ve askerî yetkililere kimlik belgesi niteliğinde verilen tabletler (Emîn 78-79); *Çince paizi* 牌子 (Doerfer 239-241), Farsça *pāiza* • پایز (İbn Bibî 454), Moğolca *gerege* Гэрэгэ, Пайз (Cleaves 255-256) olarak adlandırılmakta olup hükümdar ya da imparator tarafından verilen bir itimat ve yetki levhası olarak bilinmektedir (Samoiloviç 62-63; Bayasakh 112). Veriliş amaçlarına göre kategorize edilen bu tabletlerin bilinen ortak özelliği, resmi bir iş için verilmiş olmasıdır. Payza, Çin dilindeki *p'ai-tse* (Doerfer I 239; Vér 46; Atwood 89-200; Morgan 91) sözcüğünden türemiş olup beyaz levha, belge, nişan anlamlarına gelmektedir¹. Payza'nın *Payd-zı* sözcüğü ile özdeşleştirildiği hatta Çin dilindeki *Payd-zı* sözcüğü ile de aynı olduğu ileri sürülmektedir (Samoiloviç 62-63). Bunun yanı sıra, kelimeyi *Bayzal/Baysa* olarak nitelendirip tabletin, Çinliler-Moğollar ve Türkler üçgeninde yayılım gösterdiğini (Ortekin 67), *Tuva Pograniçınıy Stolb* şeklinde ifade edildiğini savunanlar da bulunmaktadır (Özyetgin 15). Payza, Rusça Tavro (Тавро) kelimesiyle de ilişkilendirilmektedir. Tavro; *sahiplerinin atlarını ve sığırlarını diğer hayvanlardan ayırt etmek için hayvanların derilerine veya boynuzlarının üzerine vurdukları işaret/damga, okuma yazma bilmeyenlerde elle yapılan bir boy işareti* olarak tanımlanmaktadır. Asyalılar arasında at üzerinde geleneksel kabul edilen bir işaret mahiyetinde olan Tavro'nun değişik geometrik şekiller ve çizgilerden oluştuğu göz önüne alındığında Payza ile benzer yanları olduğu ortaya çıkmaktadır. Kelime köken itibarıyla de Türkler ve Moğollara atfedilmekte (*Tolkoviy Slovar Jivago Velikoruskago Yazıka Vladimira Dalya* 395; Yegorova 644) ise de Çinlilerden Moğollara intikal etmiş olduğunu savunan araştırmacılar da bulunmaktadır (Vér 46; Doerfer I 239; Spuler 318; Buell 209; Silverstein, 143). Payza ile ilgili birinci elden kaynaklara T'ang Hanedanlığı zamanında rastlanılması da bu savı güçlendirmektedir (Doerfer 239; Özyetgin 180). Daha çok Shato Tarhanlık fermanlarıyla ilişkilendirilerek Kitanlar'la bağlantısı olduğunu ileri sürenler de vardır (Cortepeter 254).

Genel itibarı ile devlet adamlarına, komutanlara, elçilere, muhbirlere ve güven teskin eden kişilere de verilen Payzalar; emir, beyan ve iltimasların yazılı olduğu hoşgörü ve himaye alameti olarak tanımlanmaktadır (Emîn 78-79; Kazvîni, *Târih-i Gûzîde* 755; Kulî Hân I 2117; Nefîsî I 170; Zengûyî 220-222; Baron 198-200; Aksarayî 105; Dehkhodâ IV 4625).

Payzanın Tarihi Kökeni ve Kullanımına Dair Bazı Tespitler

Payzanın ilk kullanılmaya başlandığı dönemin Hunlar zamanında olduğu tahmin edilmektedir. Zira Hunlar'da *payza* ve *fu-chieh* benzeri bir itimat levhasının kullanımı söz konusudur. Hsi-yu'ya² gitmiş olan Hun temsilci heyetinin *ch'an-yu*'den bir itimat belgesi taşıdığı, bu belge dolayısıyla kendilerine dokunulmadığı ve kendilerine yol boyunca yiyecek sağlandığı bilgisi³ Hunlarda hem itimat levhası hem de posta teşkilatı hizmetlerinin varlığına işaret etmektedir (Obrusanszky 112). Hsi-yu'ya giden Hun temsilcileri dikkate alındığında itimat levhası kullanımının merkezle sınırlı kalmayıp batıdaki devletlerde de kullanıldığı görülmektedir. Bu devletlerden biri de hiç şüphesiz Avrupa Hun İmparatorluğu'dur (Cerci 81-82). Hunların posta sistemi ve payza kullanımlarına dair bilgiler destanlar ışığında da aydınlatılmaktadır. Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan elde ettiği ganimetleri yurduna götürmesi için görevlendirdiği kişilere altın uçlu iki ok ve yay vermiştir. Ellerindeki ok ve yayı gören halk, geçtikleri topraklarda onlara ve hayvanlarına yiyecek ve içecek vermişlerdir (Togan 27, 90; Ögel 227). Bu olay ok ve yayın Payza değerinde bir levha olduğunun en açık göstergesidir.

Payzanın kelime olarak anlamlandırılması Liao 遼 hanedanı zamanına tekabül etmektedir. MS I. yüzyılda kraliyet ailesiyle seyahat edildiğine dair altın bir tabletin varlığı bilinmektedir (Philostratus V-IX, 119; Priaux 1-4; Mead 28-29, 53-54; Silverstein 143). Batıdan doğuya doğru değişim ve gelişim gösteren Payza, Kitanlarla beraber kendine özgü bir yapı kazanmış sonraki dönemdeki Moğol payzalarına örnek teşkil etmiştir. Moğol payzalarının Kitan üsluplu olması, bu etkileşimin bir sonucudur (Wittfogel-Sheng 168-169; Allsen 237-276; Morgan 94).

Tang hanedanlığı (618-907) zamanında payza benzeri levhalarının *chieh* modelinde olduğu görülmektedir. Tang yasalarında *fu* adlı itimat alametlerine rastlanırken (Togan 20) payza ifadesine rastlanmaması payzanın kullanımıyla ilgili bazı şüpheleri de beraberinde getirmektedir. Zira Çin'de kullanılan levha ve görev kimliklerinin *chiehler* şeklinde iki parçalı olması Tang'ların kullandığı levhaların payza olmadığını göstermektedir. Payza adına Tang hanedanlığının son dönemlerinde rastlanması Kitan ya da Sha-to etkisinin bir sonucu olsa gerektir. Çin'deki askerî sisteme ait olan payzaya benzer levhalar *fu*, posta teşkilatında kullanılan payzalar ise *chieh*

olduğundan farklılık göstermektedir (Falkenhausen 83; Kan 91-98; Ch'ien 25, 130-132; Shih-Ti Hung 93-94; Bumbacher 13-25).

Payza, bir taltif vazifesi olarak Karahanlılarda da kullanılmıştır (Tüsi 108; Gaffârî-yi Kâşânî 9; Bâkirî 48-49; Emîn 78-79; Marshall 46; Genç 154). Selçuklulardaki payza kullanımı ise Moğol dönemine denk gelmektedir. Moğol Hanları Selçuklu hükümdarlarına payza vermek suretiyle onlara yönetim hakkı tanımışlardır. Moğollarda kullanılan payzalar emir, vali ve komutanlara verilmek üzere şahsa özel yapılmıştır (Emîn 78-79).

Moğol İdare Sisteminde Payza ve Veriliş Amaçlarına Göre Türleri

Moğollar siyasi hayatları boyunca haberleşme ve istihbarat teşkilatına büyük ölçüde önem vermişlerdir. Haberleşmeyi sağlamak adına önceleri tacir ve elçileri kullanan Moğollar⁴, kazandıkları tecrübeler vasıtasıyla *Yam* adında bir istihbarat ağı kurmuşlardır (Delibalta 10-11). Haberleşmenin uygun koşullarda sağlanması elçilerin sorumluluğunda olduğu gibi onların can güvenliklerinin sağlanması da devletin görevleri arasında sayılmıştır. Bu nedenle de elçilerin seyahat sırasında güvenliklerini sağlamak ve ne amaçla seyahat ettiklerini ortaya koymak için payza adında künyeler hazırlatmışlardır (Chambers 61-62; Berber 8; Vladimirovich 79).

Moğol payzalarının ana maddesi ağaç, demir, gümüş ve altın olup bu maddeler payzayı taşıyacak kişinin statüsüne göre değişkenlik göstermektedir (Cüveynî 169; Morgan 91; Silverstein 142-143; Yakubovsky 81; Atwood 434; Marshall 46; Özdemir 223). Payzalar kronolojik olarak incelendiğinde en eski payza türlerinin kaplan işlemeli olduğu göze çarpmaktadır. Yazılı kaynaklarda ismi geçen ve 1270 yılına kadar kullanımda olduğu öngörülen *haiqing pai* (海青牌) adlı payza, bu türe örnek teşkil etmektedir. 1270 yılından itibaren ise Yuan Hanedanı sahasında kullanılan *chengy paizi* (成员牌子) adlı payzanın üzerindeki yazılar, *P'ags-pa alfabeti*⁵ ile oluşturulmuştur. 1277'den sonra payzaların altından ziyade demirden yapıldığı görülmektedir (Vér 46; Dang 38-45). Payzaların veriliş şekilleri incelendiğinde askerî ve idarî sahada aşağıda yer alan tablodaki gibi bir hiyerarşi olduğu görülmektedir.

Tablo 1

Payzaların Veriliş Şekilleri

Binbaşlıları	Gümüş Payza
Ordu Komutanı	Altın Payza
Darugaçi	Altın Kaplanlı Payza

Kaynak: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu 131; Uzunçarşılı 200-204.

Moğol otorite levhalarının Cengiz Han zamanından itibaren kullanıldığı bilinmektedir (Atwood 89, 258; Vér 46; Cüveynî 169). Cengiz Han'ın elçisi Liu Zhunglu, Taocu keşiş Changchun K'yi çağırarak için Orta Asya'dan ayrılırken yanına altın bir tablet almıştır (Li Zichang 黎子昌 19-20; Waley 48). Cengiz Han ve Ögeday zamanlarında payza kullanımı ile ilgili herhangi bir sorun yaşanmazken Ögeday'ın ölümünden Güyük'ün başa geçiş sürecine kadar ortaya çıkan otorite boşluğundan istifade eden hanedan mensupları keyfi biçimde payzalar bastırmışlardır (Marco Polo 12). Bu nedenle Güyük, hükümdar olur olmaz⁶ ilk iş, payza bastırmaya yönelik suistimallere karşı tedbirler almış, ilk reformlar onun zamanında gerçekleşmiştir (Silverstein 146-148). Bu reformlar; payza dağıtımının kısıtlanması, önceden verilen gereksiz payzaların toplatılması şeklinde gerçekleşmiştir (Cüveynî 454). Mengü Han'ın hükümdarlığı döneminde Emir Argun'a ve Emir Mahmud'a, Herât'ın idaresinden sorumlu Şemseddin Muhammed Kert'e aslan başlı payza verdiği (Mîrhând V 182; Cüveynî 430; Ebu'l Ferec II 547; Jackson 84; Lane 461; Uzunçarşılı 202-203; Spuler 319) ve payzaya yönelik reformları da sürdürdüğü görülmektedir. Mengü Han Cengiz Han zamanından itibaren verilmiş olan tüm payzaları toplatmış, tacirlerin kolay yollardan payza edinmelerinin önünü kesmiş, payza kullanımını yüksek dereceli memur ve resmî görevliler dâhilinde sınırlamıştır. Payza sahiplerinin binek hayvanı ve erzak kullanımına yönelik sahip oldukları imtiyazlara kısıtlamalar getirilmiş (Cüveynî 496; Allsen 80,160; Morgan II 380), bu kısıtlamalar Kubilay Han zamanında da devam etmiştir (Atwood 259; Vér 48-49; Silverstein 151-152; Cüveynî 420). Fakat en radikal reformlar İlhanlı hükümdarı Gazan Han zamanında gerçekleşmiştir ki payzaların öncelikle sadece görevde bulunduğu süre dâhilinde kullanılmasına karar kılınmış, kadınlar ile şehzadelerin payza verme yetkileri ellerinden alınmış, payzayı taşıyacak olan kişinin isminin yazılması zorunlu hâle getirilmiştir. Böylece kimse birbirinin

payzasını kullanma yanlısına düşmemiştir. Gazan Han'ın bu reformu, keyfi verilen payzaların devlet ekonomisine yük olmasının da önüne geçmiştir (Atwood 199; Spuler 319; Yuvalı 115).

Payzalar, gerek yapım maddesi gerekse üzerindeki yazılar hususunda çeşitlilik göstermektedir. Payzaların boyutları avuç içi büyüklüğündedir. Payzalar arasında en değerli olan yüzeyinde aslan başının tasvir edildiği türlerdi (Cüveynî 13). Kubilay Han zamanında yüzbaşı olanların payzası, 20 ons ağırlığında gümüş bir tablet şeklindeydi. Bu tabletlerin üzerinde, *Büyük Tanrı'nın kudreti ve bizim imparatorumuza olan lütfu ile Hakan'ın adı muzaffer ve muhterem olsun. Buradaki emre her kim itaat etmezse cezası ölümdür*, şeklinde bir ibare bulunmaktaydı. Ordu komutanına ait olan payzalar, 50 ons ağırlığında olmakla beraber üzerinde güneş ve ay resimleri bulunmaktaydı (D'ohsson 241; Spuler 318-319). Payzaların yapımıyla özel kuyumcular ilgilenmekte (İbn Bibî 178; Yazıcızâde 610; Uzunçarşılı 205; Kaymaz 97; Kaya 297) yapımı biten payza hazine dairesinde muhafaza edilmekteydi. Bu tabletlerin manevi değeri kadar maddi değerinin de yüksek olması sıkıca korunmasını zorunlu hâle getirdi (Spuler 318; Müneccimbaşı II 89).

Payzalar, kişiyi onurlandırmak, tasdik ve taltif etmek için de kullanılmaktaydı. Payza, siyasi anlamda tasdiklenmek amacı taşıdığından Moğol Devleti'ne uzak eyaletlerde bulunan idari ve mali yetkililer, tabi devletlerin yönetici kadroları Han değiştiğinde payzalarını da yenilemek zorundaydılar. Ögeday Han, I. Alaeddin Keykubad'a altın ve gümüş levhalı payza yollamış sonraki süreçte hükümdar olan Rükneddin Kılıç Arslan'a da aslan başlı payza verilmişti. Payza kime gönderildiyse o kişi tarafından ayağa kalkmak suretiyle öpülerek başa konulmalıydı. Bu bir saygı alameti olmakla beraber her kim ki bu saygıyı göstermezse payza kişiden alınarak hazineye gönderilmekteydi. Hülagü Han'ın Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykavus'un itimsizliği nedeniyle elindeki payzayı alarak hazineye göndermesi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Payzaların kullanım süreleri uzun soluklu olabiliyordu. Öyle ki 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra Moğol kuvvetleri Sivas önlerine geldiklerinde Sivas kadısı Necmeddîn Kırşehirî'nin, kendisine Cengiz Han tarafından verilen payzayı göstererek şehri katliamdan kurtarması bu durumu açıklar niteliktedir. Hülagü Han, Moğolların lehine siyaset izleyen Fars Atabegi Ebû Bekr b. Sa'd'a itaatinden dolayı payza vermiştir (Şebânkâreî

185). Meyyâfârikîn hâkimi Melik Eşref ise Moğolların gönderdiği Şahneyi kovarak kendisine payza gönderilmiş olan papazı da öldürmüş (İbnü'l İbrî 37) sonucunda da Meyyâfârikîn kuşatılmıştır.

İlhanlı Devleti'nde de payza kullanıldığı görülmektedir. Marco Polo seyahatnamesinde Geyhatu'nun onlara beş parmak eninde ve bir dirsek boyundan daha uzun üç tane altın plaka verdiğini, Kubilay Han'ın da her türlü destek ve yardım alabilmeleri için plakalar üzerine yazı kazdirdığını kaydetmektedir (Marco Polo 18). Yabancı elçilere payza ve at kullanma hakkı verilmişti. Geyhatu Han'ın Nasturî patriği seçilen Mar Yahballaha'ya altın bir payza vermesi bu duruma örnek teşkil etmektedir (Olbricht 63-64; Budge 60, 75).

Payza çeşitleri bakımından iki gruba ayrılmıştı. Birincisi altın, gümüş, bakır, bronz ve tahtadan yapılmış olan levhalar; diğeri ise 37,9 cm boyunda tanrı ile hükümdarın adlarının işlenmiş olduğu aslan başlı levhalardı. Bu payza türüne *Payze-i Serşîr* denilmekte olup diğesine nazaran daha muteber kabul edilmekteydi (Atwoot 139; Yakubovskiy 82; Uzunçarşılı 204; Gündegül 922). Moğol halkı ondalık sistem bazında arban (on), jaun (yüz) ve mingan (bin) olarak teşkilatlandırılmış bu grupların başındaki kişilere de payza verilmiştir (Herevî 41; Marco Polo 78; Dehkhodâ IV 4625; Lessing 49, 539, 853; Atwoot 139; İbnü'l-İbri 37; Matsui-Gang 71; Yong-Peng 382; Wilkinson 863; Yakubovskiy 82; Temir, 225).

Moğol payzaları verilmiş amaçları çerçevesinde üç çeşittir. Bunlardan biri posta teşkilatında görev yapan memura (Cleaves 71-72), ikincisi yönetici, komutan ve güvenliği sağlayan birinci derece rütbelilere, üçüncü olarak da devriye gezen güvenlik gücü ve gece seyahati yapan kişilere verilen payza türleriydi (Spuler 319-320; Dang 46; Vér 46).

Posta Tabletleri Olarak Kullanılan Payzalar

Üç gruba ayrılan bu tablet türünün ilkinin; *Chengyi Paizi* (hükûmetin hizmet sonrası ağı olan Yam kullanımına izin veren tablet) oluşturmaktaydı (Olbricht 33, 64; Doerfer 110-118; Farquar 218-220). Bu tableti taşıyan kişiler seyahat hakkına sahip olmakla beraber at ve erzak talebinde bulunabiliyorlardı (Jingshi dadian 經世大典 1-6b; Hosung Shim 110; Silverstein 142-147; Atwood 368; Marshall 46). Acil askerî işler için *Jinzi Yuanfu* (金资源负) altın yazıtlı yuvarlak tabletler kullanılmaktaydı.

Gümüş yuvarlak tabletler imparatorluk bünyesinde korunmakta Moğol yetkilileri tarafından denetlenmekteydi (Farquar 70b-71a; YS 101, 2583; *Moğolların Gizli Tarihcesi* 249; Yakubovskiy 81-82). Yuan dönemine ait olduğu tahmin edilen bu tabletlerdeki süslemeler, *Haiqing* (şahin) yerine Phags-pa yazısı ile yapılmıştır (Dayuhan shunegezheng guochao dianzhang 大于函数呢个正果朝典章 29). Moğollar şahin tabletleri kullanmadan önce kaplan başlı posta tabletleri kullanmışlardır. Birinci sınıf memura kaplanların dövüşü olarak adlandırılan, karşılıklı duran iki kaplan figürlü tabletler verilmiştir. Tabletlerin üzerinde Çince; *Bağışlanmış İmparatorluk fermanı*. *Bu tabletin taşıyıcısı kendi takdirine göre hareket etmelidir* ifadesi yer almaktaydı. Sonrasında da *Çingis'in İmparatorluk fermanı Bağışlanmış cennet*. *Acil tarafından* ifadesinin yer aldığı altın düz tabletler kullanılmıştır. En son olarak da gümüş tabletler kullanılmıştır (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu 16, 79).

1277'den sonra Yuan Hanedanlığına ait posta tabletleri yuvarlak biçimde Phags-pa yazısı ile süslenerek demirden yapılmıştır (YS 9: 192; YS 103, 2629-2630; Poppe 4-9,14-15). Haberciler önemli işlerde altın yazılı yuvarlak tabletler kullanmışlar, küçük işler için kraliyet mührü olan kararnamelere ihtiyaç duymuşlardır. Sadece acil olan askerî işler söz konusu olduğunda yerel prens, prenses veya imparatorun damadı gümüş yazıları bulunan yuvarlak tablet kullanabilmişlerdir. Diğer zamanlarda ise kraliyet mührü bulunan bir ferman yeterli olmuştur (Dang 38-41).

Resmî Pozisyonları Belirtmek Amacıyla Kullanılan Payzalar

Komutan ve askerler tarafından resmî işler için kullanılan bu tabletler, Myriarchlar, Chiliarchlar ve Centurionlar üst, orta ve alt olmak üzere üç farklı kategoride incelenmekteydi. Myriarch, altundan yapılmış çömelen bir kaplan figürü bulunan tabletlere sahipti. Tabletten alt ve üst kısımlarında iki ya da üç adet olmak üzere parlayan inciler yer almaktaydı. Chiliarch, basit altın bir tablet kullanırken Centurionlar, gümüş bir tablet taşımaktaydılar (YS 98: 2507-2508). Tabletlerde ortaya çıkan bu farklılık statüyle doğru orantılıydı (Avirmed 119). Genel olarak üçüncü derece subay bir kaplan tableti, dördüncü ve beşinci derece subay düz altın bir tablet, altıncı ve yedinci sınıf bir subay düz gümüş bir tablet kullanabilirdi (YS 91: 2310-2312; Dayuhan shunegezheng guochao dianzhang 大于函数呢个正果朝典章 9: 3a-4b). Tableti kullanan kişinin vefatı durumunda da tablet, devlet

hazinesine iade edilmek zorundaydı (Dayuhan shunegezheng guochao dianzhang 大于函数呢个正果朝典章 9-10; YS 19: 402). Elçilere durumlarını iyileştirmek maksadıyla verilen altın tabletler, elçi geri dönüş yaptığıında istenmekteydi (YS 12: 242; 19: 402).

Phags-pa yazısından önce tablet üzerine oyulan resmî yazılar Uygur alfabesiyle hazırlanmaktaydı. Genellikle dikdörtgen şeklinde ve sade olan bu tabletler Yuan askerleri, düz gümüş tabletler de yüzbaşı tarafından kullanılmaktaydı (YS 10: 203; Ölmez 1-18). Tatarlarda maaş sistemi yoktu. Onlara altın kaplan başlı, sade altın ve sade gümüş tabletler verilmekteydi (Dang 42).

Sokağa Çıkma Yasağında Kullanılan Payzalar

Sokağa çıkma yasağı kararnamesi çerçevesinde gece seyahati yapmak zorunda olan ve devriye atmak zorunda olan askerler için özel tabletler hazırlanmaktaydı. Tableti kullanan kişi ve görevliler işleri bittikten sonra tableti iade etmek zorundaydılar. Posta hizmeti sebebiyle payza sahibi kişiler de bu süreçte rahat seyahat edebiliyorlardı (Jingshi dadian 經世大典 1/ 6b-7b; 5/15a-b).

Sokağa çıkma yasağı: *İlk Geng'in üç Dian'ında zili durdurun ve insanların hareket etmesini yasaklayın. Beşinci Geng'in üçüncü Dian'ında zili çalarak insanların yürütmesine izin verin. Bu kurala aykırı hareket eden 27 kez dövülür. Kişi dayak yemek yerine ödeme yapabilir. Acil resmî bir görevi yerine getirenlerin, ailesi hastalık ölüm ve doğumla karşılaşanların geceleri hareket etmesine izin verilir. Sokağa çıkma yasağına aykırı hareket edenler tutuklanma durumunda direnen ya da gece devriye memurunu yaralayanlar 107 kez darp edilecektir* (Dayuhan shunegezheng guochao dianzhang 大于函数呢个正果朝典章 57: 16a-b; Jingshi dadian 經世大典 72b-73a).

1264 yılından beri sokağa çıkma yasağını okçular ve askerler yürütmekteydiler. Onların kullandığı tabletler çoğunlukla bakırdan yapılırdı. Posta tabletlerinden farklılık gösteren bu tabletlerin seri numaraları imparatorluk tarafından değil yerel yönetim tarafından tayin edilmekteydi (Jingshi dadian 經世大典 II: 14a; Dayuhan shunegezheng guochao dianzhang 大于函数呢个正果朝典章 57: 16a; Jingshi dadian 經世大典 72b-73a; YS 85: 2149; Dang 44).

Moğolların Kullandıkları Payzalara Dair Örnekler

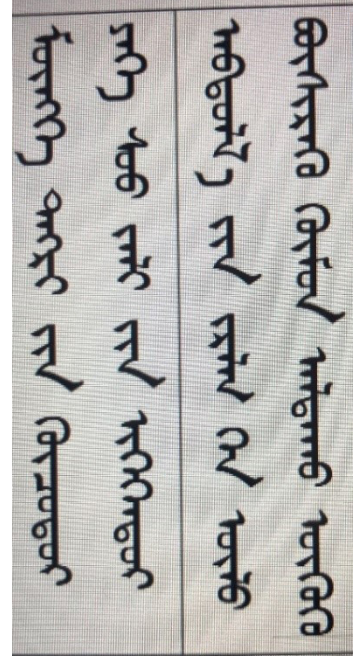
Moğol payzaları, üzerinde farklı birçok yazı türünün olduğu, başta Kitanlar olmak üzere Çinlilerden de etkilenerek hazırlanmıştır. Üzerlerinde Uygurca, Moğolca ve Çince ifadelerin yer aldığı Moğol payzaları kozmopolit bir dil yapısına sahip olarak hazırlanmıştır. Payzada yer alan ifadeler emir niteliğindedir. XIII. yüzyıla ait olduğu bilinen ve Minusinsk bölgesinde bulunan payzanın üzerinde ölümsüz göğün gücüyle Hanın adı kutlu olsun. Saygı göstermeyen suçlu sayılsın ve ölsün anlamına gelen Moğolca tabirler bu durumu örnekler niteliktedir (Rifat 38-39).

Tablet 1. Sibiryaya Yenisey Vadisinde bulunan Tablet (Poppe VII; Samoiloviç 53-65).

1846 yılında Sibiryaya Yenisey Vadisi'nde bulunan bu tablet, dikdörtgen görünümlüdür. Tabletin kenarlarında oyularak hazırlanmış Çince *Xuanzi Sishi'er hao* (軒子四十二号) ifadesi yerleştirilmiştir. Tablet gümüş olmasına

rağmen oyuntular yıldızlı bir şekilde hazırlanmıştır. Tablet önyüzünde üç, arka yüzünde iki satır olmak üzere Moğolca beş satırdan oluşmaktadır. Tabletlin üzerinde; *Ebedî cennetin gücüyle İmparatorun adı kutsal kalsın. İtaat etmeyen suçlu olacağından ölecektir* ifadesi yer almaktadır (Poppe 56; Dang 32; Bayasakh 111).

Tablet 2. Dinyeper Vadisinde bulunan Tablet (Dang 47).

1848'de Zaporozskaja Seç yakınlarında bulunan tablet, dikdörtgen şeklinde olup Uygur alfabesiyle yazılmıştır. 1362-1369 yılları arasında Altın Orda Devleti hükümdarı Abdullah Han tarafından verilmiş gümüş olan bu payzanın üst kısmında oyulmuş stilize bir kaplan başı vardır. Kaplan başının hemen altında temsili iki küçük kuş bulunmaktadır. Yazılar, tabletin her iki tarafında iki satır şeklinde yer almaktadır.

Mönhe T(e)ngri yin hüçüdür,
Yehe suu, zali yin igegendür,
Abdullah yin c(a)rl(i)g he nülü
Bişüreñü hümün algahu ühühü

*Bengü Tanrı'nın gücünde,
uhu deha becerinin yardımıyla
Abdullah'ın yarlığına kim,
heyecanlanmazsa o kişi ölür.*

Tablette yazan bu ifadeler kesin bir hükümle fermana uyma zorunluluğunu, uymayan kişinin akıbetinin ölüm olacağını ortaya koymaktadır. 1853 yılında üzerinde *Phags-pa* alfabesiyle yazılmış olan dikdörtgen şeklinde bir tablet daha bulunmuştur. Tablette Çince seri numaralar yer almakta olup bunlar net olmadığından okunamamıştır (Dang 32).

Tablet 3. Doğu Sibiryâ'da bulunan Tablet (Poppe IX).

1881 yılında Doğu Sibiryâ'da yine *Phags-pa* alfabesiyle yazılmış bu tablet, demirden yapılmış yuvarlak şekillidir. Üst kısmında oyulmuş bir kaplan silüeti, onun üst kısmında da lehimlenmiş bir halka bulunmaktadır. Tablet demirden olmasına rağmen yazının beş satırı gümüş işlemelidir. Tablet üzerindeki yazı; *Ebedî cennetin gücü adına. İmparatorun bu fermanına saygı duymayan suçlu sayılacaktır* şeklindedir (Poppe 58; Dang 32-33).

Tablet 4. XIX. Yüzyıl sonlarında bulunan bir tablet (Spitsın 135).

XIX. yüzyılın sonlarında Gürcistan'ın Nijniy Novgorod kentinde bir koleksiyoncu tarafından alınan bu gümüş tablet, Altın Orda Han'ı Gıyaseddin Muhammed (Özbek Han) zamanında yapılmıştır. Tablet Moskova Devlet Tarih Müzesi'nde sergilenmektedir (Dang 33). 1916'da Çinli araştırmacı Loxinyu (罗欣玉), *Yuan Guoshu pai* adını verdiği Phags-pa alfabesiyle yazılmış dikdörtgen bir tablet yayınlamıştır. Tabletın üst kısmı kaplama ile süslenmiş olup yuvarlak bir deliği bulunmaktadır. Yine üst kısımda Phags-pa çizgisi vardır. Pellilot çalışmasında bunu *gay-gon-dzin-lü* şeklinde yazarken telaffuzunun da *kai-kouan-tsing-lu* olabileceğini düşünüp kelimeyi Çince olarak değerlendirmiştir (Rotours 27). Yuan hanedanlığına ait olduğu tahmin edilen bu tabletteki yazılar diğer yazılardan oldukça farklı olduğundan araştırmacılar arasında fikir birliğinin sağlanamadığı görülmektedir (Dang 33).

Tablet 5. Yuan Hanedanlığı'na ait bir tablet.

1925 yılında Çinli bilim adamı Ke Shaomin'in satın aldığı Yuan hanedanlığına ait olan bu yuvarlak tablet, bakırdan yapılmış olup 10 x 13 cm ölçülerindedir. Tablet üzerinde Moğolca, Çince, Arapça ve Farsça yazılar bulunmaktadır; ön yüzünde ise Çince yazılar yer almaktadır. Tablet ortasında Çince karakterlerle “ling (玲)” yazmaktadır. Sağ tarafta ise Çince *Xubufangjianguanwei* (虚补方间官微); sol taraftaki başka bir satırda ise *Jiedai Weiraozhe Zhizui* (接待围绕着之最) yazan iki satırlık bir cümle bulunmaktadır. Tablette, *rol yapanlardan sakının, kötülere engelle, bu tableti vermek yasaktır. Buna karşı hareket eden cezalandırılacaktır* ifadeleri yer almaktadır. Tablet ön yüz sağ kenarında Çince yazılmış bir seri numara (*Di zi wushi hao*) vardır. Tablet diğer yüzünde soldaki iki satırda Arapça-Farsça, sağdaki iki satırda Uygur Alfabetiyle Moğolca yazılar yer almaktadır. Farsça olanın tercümesi; *gece dolaşma yetkisi veren tablet* (Rachewiltz 417), Moğolca tarafta da *Kötülerden sakının* (Poppe 57) ifadeleri yer almaktadır. Üst kısmında süslemeler bulunan tabletin ön yüzünde ters çevrilmiş bir nilüfer yaprağı resmi vardır. Arka yüzündeki resim ile beraber nilüfer yaprağı iki ayrı figürü temsil etmektedir. Dış kısım nilüfer yaprağı, orta kısım ise savaşçı ya da bir hayvanı anımsatır şekilde düzenlenmiştir. Bu figürün bir başı ve iki kolunun olması onun nilüfer ya da şahin olma ihtimalini çürütmektedir. Figürün güç temsilini arttırmak için de burnu, gözleri ve kolları abartılı

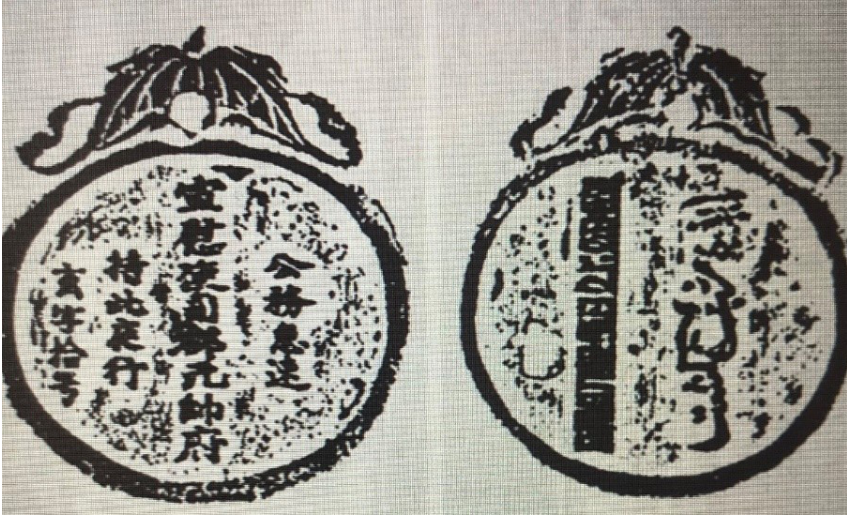
bir biçimde aktarılmıştır. Tabletteki Farsça yazıt bu tabletin gece devriyesi atan bir kolluk gücünün izin belgesi olduğunu gösterir niteliktedir. Ters yüzündeki süslemeler ise karışık olmakla beraber orada bir şahin resmi olduğu tahmin edilmektedir. Muhtemelen bu tablet, Yuan hanedanlığına ait posta sistemi için kullanılmıştır (Haneda, *Genchō ekiden zakkō* 利田亨: 元朝驛傳 100-101). Tablet Ulanbator Ulusal Moğol Tarihi Müzesine aittir (Edward 6).

Tablet 6. Kuzey Hebei’de bulunan tablet
(Haneda, *Une tablette du décret* 85-91).

1934’te Kuzey Hebei’de bakırdan yapılmış dikdörtgen şeklinde olan bu tablet, 6,5 x 22 cm ölçülerinde olup üst kısmında bir delik yer almaktadır. Bu tableti diğerlerinden ayıran özellik herhangi bir süslemeye sahip olmamasıydı. Ön yüzündeki ifadeler Çince olarak üç satır şeklinde yaldızlı olarak hazırlanmıştır. Payzada *Tianci Chengjishi huangdi shengzhi tao* (天賜

成绩是皇帝圣旨淘) *Cennetin başışladığı İmparator Cingis'in İmparatorluk fermanı* ifadesi yer almaktadır. Ters yüzünde de Çince *Zou ma* (走馬) (*Ata binmek*) yazmaktadır. Bu tablet, Japonyadaki Kyoto Üniversitesi'nde himaye edilmektedir (Haneda, *Chingisu kôtei seishi hai* 成吉思皇帝聖旨牌 132).

Tablet 7. 1962 yılında Yangzhou'da bulunan tablet (Poppe X).

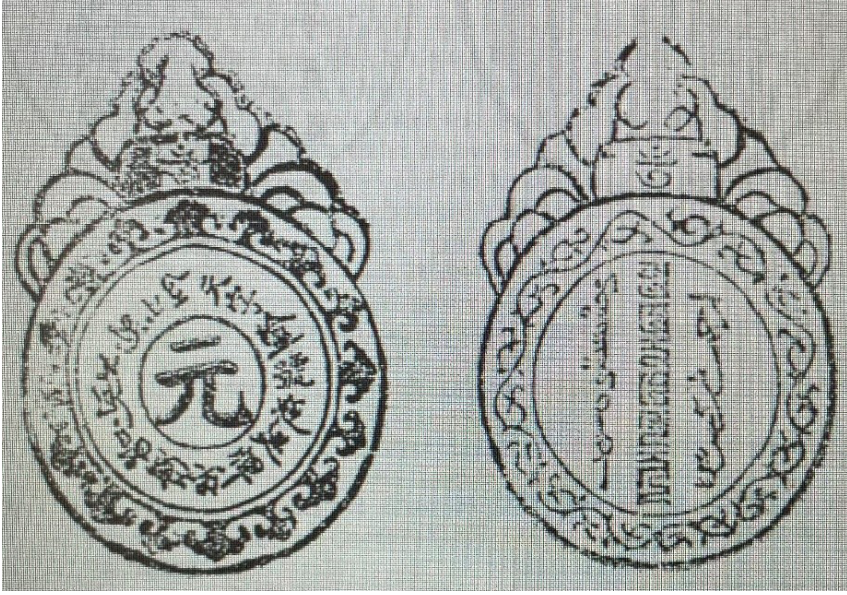
1962'de Güney Jiangsu'da bulunan Yangzhou (揚州) eyaletinde Yuan hanedanlığına ait olduğu düşünölen yuvarlak bir tablet bulunmuştur. *Yang-chou* olarak adlandırılan bu tabletin üzerinde Çince, 'Phags-pa harfli, Moğolca ve Farsça yazılara rastlanılmıştır. Çince yazının bulunduğu bölümde *Kontrol Altına Alma Komisyonu ve Askerî Kumanda Şefliği, ivedi resmî mesele ve gece seyahati için geçerlidir* ifadeleri yer alırken Moğolca ve 'Phags-pa alfabesi ile oluşturulan satırda ise *seyahat etme yetkisi veren tablet* yazmaktadır. Bu payzada ayrıca *Xuan zi shi hao* (軒子十号) yazan bir seri numarası da bulunmaktadır (YS 92; Rachewiltz 413-417). Tablet şekil bakımından yuvarlaktır. Üst kısmında takılmasını kolaylaştıracı bir delik bulunmaktadır. Tablet, 17 x 14 cm ölçülerindedir. 1355 yılı sonrasına ait olduğu (Cai Meibiao 蔡美彪 131; Rachewitz 416-417) düşünölen tablette, küçük karakterlerle *Gongwu Jisu* (aceyleyle resmî iş), sağındaki *Chi ci yexing* (痴慈夜行) ifadesi de gece *bunu tutarak seyahat edin* yazmaktadır (Dang 35).

1965'te Lanzhou Gansu'da 11,7 x 18 cm ölçülerindeki yuvarlak tabletin ağırlığı, 249 gramdır. Gümüş işlemeli olan bu tabletin üzerinde beş satırdan oluşan Phags-pa Mongol mevcuttu (Dang 36).

Tablet 8. Ukrayna'da bulunan tablet (Münküev 185-215).

1967'de Ukrayna'nın Simperobol yakınlarında bir tablet bulunmuştur. 29,7 cm uzunluğunda 8,8 cm genişliğinde olmakla beraber en üstte 2.4 cm çapında bir gömme halkaya sahip olan bu tabletin Altın Orda hanı Kildibek Han (1360-1362) zamanında yapıldığı tahmin edilmektedir. Tablette bulut, ay ve çiçeklerden oluşan süslemeler bulunmaktadır (Münküev 206-207; Dang 36).

Tablet 9. İç Moğolistan'da bulunan tablet (Dang 55).

1985 yılında İç Moğolistan'daki Ke'er'gin Youyi Zhongqi'de bulunan tablet, Yuan hanedanlığı zamanına aittir. Tablet yuvarlak ve bakır olmakla beraber 16,3 cm yüksekliğinde 11,3 cm genişliğinde, 0,6 cm de kalınlığındadır. 725 gram ağırlığında olan tabletin üst tarafında bir yüzük bulunmaktadır. Yüzüğün altında küçük güneş ile ay ve Phags-pada beş anlamına gelen bir kelime oyulmuştur. Gövdenin büyük kısmı yuvarlaktır. Kenarlarında oyulmuş süslemeleri olan bu tabletin ön yüzünde bulutlar arka yüzünde de çim vardır. Ön yüzünün ortasında yer alan yazıtta Yuan (元) ifadesi yer almaktadır. Sol tarafta Tibetçe bir çizgi, *gece devriyesi için tablet* yer alırken sağ tarafta Çince seri numarası ve tabletin adı; *tian zi shi'er hao yexun pai* (天子十二號夜巡牌) (gece devriyesi için) yazmaktadır. Bu tablette beş farklı dil kullanılmıştır. Önyüzün ortasında Moğolca bir satır vardır. Sol taraftaki yazı da Uygur alfabesiyle Moğolca yazılmıştır. Her ikisi de *devriye tableti* anlamına gelmektedir. Sağ tarafta Farsça ve Arapça harflerle; *Gece devriyesi tablet yazmaktadır* (Hao Sumin 郝蘇民 & Liu Wenxing 刘文星 71-72). Tabletteki kozmopolit dil silsilesine bakıldığında şimdiye kadarki hiçbir tablette bu kadar çok dilin kullanılmadığı görülmektedir.

Tablet 10. 1990'da ortaya çıkan tablet (Dang 53).

1990 yılında Yuan Hanedanlığı'na ait olduğu tahmin edilen yuvarlak tabletin ön yüzünde Phags-pa, solda Uygur alfabesiyle Moğolca bir satır yer almaktadır. Her ikisinde de Çince *bensheng xunpai* (本省荀派) (eyalet idaresinin devriye tableti) yazmaktadır. Sağındaki Çince karakter *sheng fu xupani* (生父徐怕你) şeklinde olup *eyalet hükümetinin devriye tableti* ifadesi yer almaktadır. Sol tarafta *zhizheng er' shiwu nian yue ri* (至正二十五年月日) (gün, ay, Zhizgen'in 25. Yılı) yazmaktadır. 25. yıldan kasıt 1365 olmalıdır. Tabletın sağında bulunan seri numarası; *tian zi nianliu hao* (天子廿六号) idi (Dang 36-37).

1993'te de 18 x 11,5 cm ölçülerinde (Berger – Bartholomew, 32; Edward 2-37) bir tablet bulundu. 1999'dan beri de İç Moğolistan Kültürel Dayanaklar Enstitüsü'nde, üzerinde Phags-pa yazısı bulunan dikdörtgen gümüş bir tabletin varlığı bilinmektedir. 29 x 8 cm ölçülerinde olan bu tabletin kenarında Çince seri numara olarak; *Ding zi bāshí hào* (丁字八十号) (Ding 80) kazınmıştır. Çin'de bulunan ilk tablettir (Dang 37). 2000 yılı ortalarında da Moğol Üniversitesi Moğol Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, üzerinde Phags-pa alfabesi bulunan dikdörtgen şeklinde altın bir tablete rastlandı. Bu altın tablet, İç Moğolistan'ın Xing'an Meng bölgesinde keşfedildi. Tablet 25,7 x 8 cm ölçülerinde ve 0,1 cm kalınlığındadır. Üstte çapı 2 cm olan kalıp olarak yerleştirilmiş bir delik, kenarında Çince yazılmış *zhang zi jiushiliu hao* (长子九十六号) seri numaralar bulunmaktadır (Çang

96). Beş satırdan oluşan yazıt, diğer Phags-pa'lı tabletlerle aynı minvaldedir. Tablet altın ve gümüş alaşımından yapılmış olup altın içeriği % 58,44'dür. Bu nedenle 350 gr ağırlığındadır. Aynı boyutta yapılmış gümüş bir tableten daha ağır durumdadır. Bu tablet, şimdiye kadar keşfedilen altın gümüş karışımlı ilk tablettir (Hou Feng 2000).

Sonuç

Tarihte Hunlar başta olmak üzere birçok devlet tarafından kullanılan payza, sahip olduğu kozmopolit kullanım sahası dolayısıyla çeşitli dillerde anlamlar kazanmıştır. Kitanlar ve Çinliler tarafından da kullanılan payzaların kullanma yetkisi taşıyan kişiye gerek seyahat, gerek erzak gerekse gittiği ülkelerde rahat hareket etme imkânı sağladığı anlaşılmaktadır. Farklı şekil ve boyutlarda boyuna asılan bir künye şeklinde olan ve taşıyan kişinin kimlik kartı olarak değerlendirilen payzalar, her ne kadar işleri kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olsalar da zaman zaman amaç dışı kullanılmışlardır. Özellikle otorite boşluğuna bağlı keyfi olarak dağıtılan payzalar, suistimalleri de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Moğol Hanları, amacı dışında kullanılan payzaların etki alanlarını azaltmak adına bazı reformlar uygulamışlardır. Bu reformlar, kişinin ismine özel payza yapımı, önceden sayısız dağıtılan payzaların toplatılması ve kullanım sürelerinin kısıtlanması şeklinde kendini göstermiştir. Yuan Hanedanlığı ve Altın Orda Devletleri'nde daha yoğun bir şekilde kullanıldığı anlaşılan payzalar, kişinin statüsü ve kullanım alanlarına uygun olarak hiyerarşik bir düzenleme ile farklı metaryellerden yapılmıştır. XIX. XX. ve XXI. yüzyıllardaki araştırmalarda Moğollara ait birçok payza bulunmuş, bu payzaların farklı şekil ve boyutta oldukları ortaya çıkartılmıştır. Üzerlerinde Uygur, Moğol ve Çin dilleriyle yazılmış oyuntular bulunan bu payzalar, aslan, pars gibi hayvanların yanı sıra bulut, güneş, nilüfer gibi görsellerle de süslenmiştir. Bu nedenle payzalar sadece idari bir malzeme olarak görülmemiş maddi değerinin yanında manevi ve sanatsal bir değer olarak kabul edilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır

Açıklamalar

- 1 Sha-t'olarda tarhanlıkla da alakalı *paizah* şeklinde bir kavram olduğu bilinmektedir (Kafesoğlu 234).
- 2 Hsi-yü, 36 memlekettten ibaret olup sonraki süreçte 50 ayrı krallığa bölünmüş bir coğrafyadır. Hsiung-nuların batısında, Wu-sunların güneyinde bulunan bu yer, kuzey güney ekseninde dağlarla çevrili olup ortasından bir nehir geçmektedir. Doğuda sınır Yü-men-kuan'dan başlayıp batıda Ts'ung-ling dağları ile çevrelenmektedir (Wei-ming Tu 1; Eberhard 137-142).
- 3 Hsiung-nuların Yuehchihlere saldırıları sonucunda Shan-yu'den batıya doğru giden bir elçinin üzerinde itimat alameti olan bir levha taşıdığı ve bununla hem erzak sorunu yaşamadığı hem de güvenli bir şekilde seyahat ettiği görülmektedir (Hulseve 58).
- 4 Ögeday'ın Erzurum'dan Karakorum'a giden Ömer Kazvinî adlı bir tüccara Alaeddin Keykubad hakkında bilgi edinmek amacıyla sorular sorması, ona bir altın iki de gümüş olmak üzere payza vermesi ile Körgöz'e vermiş olduğu payza bu duruma örnek teşkil etmektedir (Reşidüddin 485; Mîrhând 187; Âştîyânî 168-169).
- 5 'Phags-pa alfabesi, Kubilay Han zamanında birden fazla dil kullanımının önüne geçmek amacıyla keşiş 'P'ags-pa tarafından Moğolca ve Çince başta olmak üzere imparatorlukta diğer dilleri de ortak şekilde kapsayacak şekilde hazırlanmış olup 1269 yılında resmî yazı sistemi olarak kabul edilmiştir (Beckwith 165; Vernadsky 161-162).
- 6 Güyük Han, başa geçince ilk olarak Rum sultanının kardeşi ve Halep hâkimine payza vermişti (Şebânkârî 254; Tetevî 3897).

Kısaltmalar

YS: Yuan Tarihi (Lian Song).

HJAS: The Harvard Journal of Asiatic Studies

Kaynaklar

- Aksarayî, Kerîmüddîn Mahmûd. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Allsen, Thomas T. *Mongol Imperialism*. University of California Press, 1987.
- Allsen, Thomas T. *Imperial Posts, West, East and North: a Review Article*. Archivum Eurasiae Medii Aevi, 2010.
- Âştîyânî, Abbâs İkbâl. *Târîh-i Moğûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Timûrî*. İntişârât-i Nâmek, 1374 hş.

- Atwood, Christopher P. *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. Facts On File Inc, 2004.
- Avirmed, Enkhbat. "Origin of the Gerege." *The 9th Annual International Mongolian Studies Conference*. The Gerege Volues of Asian Civilization in the 7th-8th Century of Hijri/ XII-XIV Century, 28-29 October 2015, ss. 119.
- Bâkirî, Mehri. "Tovzih-i Berhî Ez Lugat ve Istilâhât-i Mogûlî der Zebân ve Edebiyât-i Fârsî." *Pejûheşhâ-yi Felsefî, Dânişgâh-i Edebiyât-i 'Ulûm-i İnsânî*, 1380 hş., ss. 39-60.
- Baron, Edward. *Ez Sa'dî tâ Câmî 'Asr-ı İstilâ-yı Mogûl ve Tâtâr*. Çev. Ali Asger Hikmet, İntişârât-ı İbn-i Sînâ, 1301 hş.
- Bayasakh, J. "Khubulai Khaan's Credential to the Blue Sky and Yuan empire three type of Paiz (gerege)." *The 9th Annual International Mongolian Studies Conference*. The Gerege Volues of Asian Civilization in the 7th-8th Century of Hijri/XII-XIV Century, 28-29 October 2015, ss. 106-114.
- Beckwith, Cristopher I. *İpek Yolu İmparatorlukları Bronz Çağından Günümüze Orta Asya Tarihi*. Çev. Kürşat Yıldırım, Odtü, 2011.
- Berber, Oktay. "13. Yüzyılda Moğolların Diploması Anlayışı Üzerine Bazı Notlar." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 2, 2018, ss. 83-102.
- Berger, P., and T. T. Bartholomew. *Mongolia the Legacy of Chinggis Khan*, Thaines and Hudson, 1995.
- Budge, E. A. W. *The Monks of Kùblai khân Emperor of China*. 1928.
- Buell, Paul D. *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*. Scarecrow Press, 2003.
- Bumbacher, Stephan Peter. *Empowered Writing: Exorcistic and Apotropaic Rituals in Medieval China*. Three Pines Press, 2012.
- Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*. Çev. Ankhbayar Danuu, Ötüken, 2012.
- Cerci, Faris. "Hunlar'da Sosyal, Siyasi Hayat ve Devlet-Halk İlişkileri." *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, vol. 5, no. 1, 2003, ss. 59-98.
- Ch'ien Ssu-Ma. *The Grand Scribe's Records The Memoirs of Han China*, ed. William H. Nienhauser, Cev. J. Michael Farmer vd. 9, Indiana University Press, 2008.
- Chambers, James. *The Devil's Horsemen, The Mongol Invasion of Europe*. Book Club Associates, 1979.
- Cleaves, Francis Woodman. "Daruta and Gerege." *HJAS* 16, 1953, ss. 237-259.
- Cleaves, Francis Woodman. "The Sino-Mongolian Inscription of 1240." *Harvard Journal of Asiatic Studies*, no. 23, 1960-1961, ss. 65-68.

- Cortepeter, Carl Max. "The Origin and Nature of Turkish Power." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, no. 10, 1968, ss. 241-285.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihan Güşa*. Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, 2022.
- D'ohsson, M. Baron C. *Moğol Tarihi*. Çev. Ekrem Kalan ve Qiyas Şükürov, IQ, 2006.
- Dadian, Jingshi (經世大典). *Zhanchi 站赤. In Yao Guangxiao 姚廣孝*, Ed. Yongle Dadian 永樂大典, vol. 19416-19423, Photocopy edition, Shijie shuju, Taipei 1962.
- Dang, Baohai. "The Paizi of the Mongol Empire." *Zentralasiatische Studien (des Seminars für Sprach – und Kulturwissenschaft Zentralasiens der Universität Bonn)*, no. 31, 2001, ss. 31-62.
- Dayuhan shunegzheng guochao dianzhang (大于函数呢个正果朝典章), *Photocopy edition*, National Palace Museum, Taipei 1972.
- Dehkhodâ, Ali Ekber. "Payze." *Lugatnâme-i Dehkhodâ*. Haz. Muhammed Mu'in-Seyyid Ca'fer Şehîdî, IV, Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân, 1373hş, ss. 4625.
- Delibalta, Yavuz. "Moğollarda İstihbarat Faaliyetleri." *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 25, 2021, ss. 789-801.
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*. Franz Steiner Verlag GMBH, I, Wiesbaden 1963.
- Eberhard, W. "Türkistan Seyahatnamesi." *Belleten*, no. 29, 1944, ss. 137-142.
- Ebu'l-Ferec, Gregory. *Ebu'l-Ferec Tarihi*. I-II. Çev. Ömer Rıza Doğru, Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Edward, M. "Lord of the Mongols Genghis Khan." *The Great People of the Past the Mongols*, *National Geography*, 190:6, 1996, ss. 2-37.
- Edward, M. *Sons of Genghis The Great Khans*. *National Geographic*, 191.2, 1997.
- Emîn, Şemîs Şerîk. *İstîlâhât-i Dîvân-i Dövrân-i Moğûl, İntişârât-i Ferheng-i Edeb ve Hüner-i İrân*. 1357 hş.
- Falkenhausen, Lothar Von. "The E Jun Qi Metal Tallies: Inscribed Texts and Ritual Contexts." *Text and Ritual in Early China*, ed. Martin Kern, University of Washington Press, 2007.
- Farquar, D. M. *The Government of China under Mongol rule*. Steiner Stuttgart, 1990.
- Farquar, D. M. "Structure and Function in the Yuan Imperial Government." *China under Mongol rule*, ed. John D. Langlois, Princeton University Press, 1981, ss. 25-55.
- Feng, Hou. *Yuandai shengzhi Jinpai zai Neimenggu mianshi 元代圣旨金牌在内蒙古面世*, *Guangming Ribao 光明日報*, 2000.

- Franke, Herbert. “Kitan ve Curcenler: Mancurya Ormanlarının Sakinleri.” *Erken İç Asya Tarihi*, ed. Denis Sinor, A. Gun Soysal, çev. İsenbike Togan, İletişim, 2009, ss. 537-568.
- Gaffârî-yi Kâşânî, Kâdı Ahmed b. Muhammed. *Târih-i Nigârîstân*. Tsh. Âkâ Murtazâ-Muderris Gilânî, Ketâbfurûşi Hâfız, 1341 hş.
- Genç, Reşat. *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu, 2002.
- Gündegül, A. P. “İlhanlılarda Sikke Formları.” *Türkler*, no. VIII, Yeni Türkiye, 2002.
- Haneda Tôru, Chingisu kôtei seishi hai 成吉思皇帝聖旨牌 (Une tablette du décret sacré de Vempereur Genghis): *HHSR I*, ss. 130-136.
- Haneda Tôru, *Genchô ekiden zakkô* 利田亨：元朝驛傳. (Miscellaneous Studies on the Post-Relay System of the Yuan Dynasty’). Tôyô Bunko Sôkan daiic/ii 東洋文庫从刊第一附篇, 1930.
- Hidâyet, Rızâ Kulî Hân. *Mecma’u’l-Fusahâ*. I-VI, 1336 hş.
- Hulseve, A. F. P. *China in Central Asia: The Early Stage: 125 B.C. – A. D. 23. An Annotated Translation of Chapters 61 and 96 of the History of The Former Han Dynasty*. Brill Yayınları, 1979.
- İbn Bibî. *El-Evâmirü’l-Âlâ’iyye fi’l-Umûri’l-Âlâ’iyye*. Haz. Adnan Sadık Erzi, Türk Tarih Kurumu, 1956.
- İbn Bibî. *Selçuknâme*. Haz. Mükrimin Halil Yinanç, Kitabevi, 2010.
- İbnü’l-İbrî, Ebu’l-Ferec. *Târihu Muhtasarü’d-Düvel*. Çev. Şerafettin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu, 2011.
- İncü-yi Şîrâzî, Cemâleddîn Hüseyin b. Fahreddîn Hasan. *Ferheng-i Cihângîrî*. Tsh. Rahîm ‘Âfîfî, Dânişgâh-i Meşhed Müessesesi-i Çâp ve İntişârât, 1351 hş.
- Jackson, Peter. *The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion*, Yale University Press, 2017.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. Ötüken, 2011.
- Kan, Lao. “The Early Use of The Tally in China.” *Ancient China: Studies in Early Civilization*, ed. Davit T. Roy ve Tsuen-hsuein Tsien, The Chinese University Press, 1982, ss. 91-98.
- Kaya, Abdullah. “İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikaları.” *EÜSBED*, vol. VI, no. 2, 2013, ss. 293-326.
- Kaymaz, Nejat. *II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Devri*. Türk Tarih Kurumu, 2009.
- Kazvîni, Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî. *Târih-i Guzîde*. Haz. Abdülhüseyn Nevâ’î, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1387 hş.
- Lane, George. “Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat.” *Iranian Studies*, vol. 32, no. 4, 1999, ss. 461.
- Lessing, Ferdinand D. ed. *Mongolian-English Dictionary*. University of California Press, 1960.

- Li Zichang (黎子昌). *Changchun Zhenren xiyou* (长春真人稀有). WGWIS, 1/2, A. Waley, Ch'ang-Ch'un. The Travels of an Alchemist, Roudledge & Kegan Paul. Reprint London, 1931.
- Lian, Song. *Yuanshi* 元史. Zhonghua Shuju 中華書局, Beijing 北京, 1976.
- Marco Polo. *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*. Çev. Ömer Güngören, Yol, 2015.
- Marshall, Robert. *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*. Çev. Fusun Doruker, Sabah Kitapları, 1996.
- Matsui, Dai – Gang Li. “An Old Uighur Receipt Document Newly Discovered in the Turfan Museum.” *Written Monuments of Orient*, 2, 2016, ss. 68-75.
- Mead, G. R. S. *Apollonius of Tyana The Philosopher – Reformer of the First Century A.D.* 1901.
- Meibiao, Cai 蔡美彪. *Yuandai baihua beiji lu* 元代白話碑集錄, Lishi Janjiu, 4/124-132, ss. 124-132.
- Mîrhand, *Târih-i Ravzatü's-Safâ I-XI*, İntişârât-i Pîrûz, 1339.
- Moğolların Gizli Tarihcesi*. Çev. M. Levent Kaya, Kabalcı, 2011.
- Morgan, David. “Reflections on Mongol Communications in the Ilkhanate.” *Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth. Vol. II. The Sultan's Turret: Studies in Persian and Turkish Culture*, ed. Carole Hillenbrand, ss. 375-385.
- Morgan, David. *The Mongols*. Blackwell Publishing, 2007.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. *Câmi'üd-Düvel*, I-II, Yay. Ali Öngül, Akademi, 2000.
- Nefîsî, Sa'îd. *Târih-i Nazm ve Nesr der İrân ve Zebân-i Fârsî*, I-II, İntişârât-i Furûğî, 1363 hş.
- Obrusanszky, Borbala. “The Hungarian Billog and its Parallel With Paizi.” *Turkibilig*, C. 7, 2004, ss. 109-113.
- Olbricht, P. *Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft 13. und 14. Jahrhundert*. Gottinger asiatische Forschungen, Otto Harrossowitz I, Wiesbaden, 1954.
- Ortekin, Hasan. “Basma ve Baysa'ya Dair.” *THİTM*, no. II, İstanbul, 1932-39, ss. 65-78.
- Ögel, Bahaeddin. *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötügen, 2016.
- Ölmez, Mehmet. “Uyghurism in 'Phags-pa Documents (According to Tumurtogoo).” *The Journal of Northern Cultures Studies*, vol. 12, Dankook University, 2018, ss.1-18.
- Özdemir, H. Ahmet. *Moğol İstilası Cengiz ve Hülagü Dönemleri*, İz, 2005.
- Özyetgin, A. Melek. “Altın Ordu Hanı Toktamış'ın Bik Hacı Adlı Kişiye Verdiği 1381 Tarihli Tarhanlık Yarlığı.” *Türkoloji Dergisi*, no. 1, 2000, ss. 167-192.
- Philostratus, Flavius. *The Life of Apollonius of Tyana*. Çev. F. C. Conybeare, 1-2, William Heinemann Ltd Publishers, 1912.

- Poppe, Nicholas. *The Mongolian Monuments in hp'ags-pa Script*. Çev. J. R. Krueger, Otto Harrosowitz, 1957.
- Priaulx, Osmond De Beauvoir. *The Indian Travels of Apollonius of Tyana and The Indian Embassies to Rome from the Reign of Augustus to the Death of Justinian*, 1873.
- Rachewiltz, Igor de. "Two Recently Published P'ai-tzu Discovered in China." *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 36, no. 1-2, 1982, ss. 413-417.
- Reşidüddîn Fazlullâh. *Câmi'ü't-Tevârih*. Haz. D. B. Kerimi, İntişârât-i İkbâl, 1374hş.
- Rifat, Semih, ed. *Cengiz Han ve Mirasçuları Büyük Moğol İmparatorluğu*. Sakıp Sabancı Müzesi, 2006.
- Rotours, R. des. *Les Insignis en deux parties (fou) sousla dynastie des T'ang (618-907)*. 41, T'oung Pao, 1952.
- Samoiloviç, A. N. "Cucu Ulusunda Payza ve Baysaya Dair." *THİTM*, II, 1932-39, ss. 53-65.
- Semerkindî, Emîr Devletşâh. *Tezkiretuş-Şu'arâ*. Tsh. Muhammed Ramazânî, İntişârât-i Pedide-i Hâver, 1338 hş.
- Seyfi Herevî, Seyf b. Muhammed. *Pirâste-i Târihnâme-i Herât*, Tsh. Muhammed Âsif Fikret, 1381 hş.
- Seyyide Nergis Tenhâyî-Alî Zengüyî. "Bâztâb-i 'Ovzâ'-i Siyâsî ve İctmâ'î-yi Kuhistân der Âsâr-i Hekîm-i Nezârî-yi Kuhistânî." *Mecmû'â-i Makâlât-i Humâyiş-i Millî Necd ve Tahlîl-i Zendegî*, 1393hş., ss. 220-230.
- Shih-Ti Hung. "The Establishment of A New System for the Consolidation of Unification." *Chinese Studies in History*, vol. 8, no. 1-2, 2014, ss. 91-115, <https://doi.org/10.2753/CSH0009-463308010291>.
- Shim, Hosung. "Yam." *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia, The First Emperor of China*, ed. Timothy May Abc-Clio, 2017, ss. 405-469.
- Silverstein, Adam J. *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*. Cambridge University Press, 2007.
- Spitsın, A. *Tatarskiya Baysı*. İzvestiya İmperatorskoy Arheologičeskoy Komissii, 1909.
- Spuler, Bertold. *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kultur İlhanlılar Devri 1200-1220*. Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Sumin, Hao 郝蘇民, ve Wenxing Liu 刘文星. *Guanyu Keyou Zhongqi yexun pai A'labo Zimu wenzi dushi de zai taolun* 关于科右中旗夜巡牌啊'拉伯字母文字都市的在讨论, Minzu Yuwen, 1996.
- Şebânkârêi, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Mecmau'l-Ensâb*. Tsh. Mîr Hâşim Muhammed, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1343 hş.

- Temir, Ahmet. "Die Sozial-Militarische Organisation Der Mongolen Um 1200 n. Chr." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8 (3-4), 1960, ss. 221-225.
- Teteví, Mollâ Ahmed–Kazvînî Asâf Hân. *Târih-i Elfî*. VI, Tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecd, Şirket-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1382 hş.
- Togan, İsenbike. *Çin Kaynaklarında Türkler, Eski Tang Tarihi (Chiu T'ang-shu 194a)* Türkler Bölümü (Açıklamalı Metin Neşri), Türk Tarih Kurumu, 2006.
- Togan, Zeki Velidi. *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercume ve Tablîli*. Enderun, 1982.
- Tolkovy Slovar Jivago Velikoruskago Yazıka Vladimira Dalya*, Tom Çetvertiy, 1882.
- Tûsî, Muhammed Emîn Edîb. *Ferheng-i Lugât-i Edebi*, I, Tahrân 1388 hş.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*. Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Vér, Márton. *The Postal System of the Mongol Empire in Northeastern Turkestan*. PhD Dissertation, University of Szeged, 2016.
- Vernadsky, George. *Moğollar ve Ruslar*. Çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge, 2015.
- Vladimirovich, Nolev Evgenii. "The Jarliq and the Gerege (paizi): The features of the integration of Rus' principalities in the political space of the Mongol Empire." *The 9th Annual International Mongolian Studies Conference*. The Gerege Volues of Asian Civilization in the 7th-8th Century of Hijri/ XII-XIV Century, 28-29 October 2015, ss. 78-81.
- Wei-ming Tu. "Hsi-yu chi as an Allegorical Pilgrimage in Self-Cultivation." *History of Religions* 19, no. 2 November 1979, ss. 177-184.
- Wilkinson, Endymion. *Chinese History A Manual, Revised and Enlarged*. Harvard University Press, 2000.
- Wittfogel, Karl A., ve Chia-Sheng, Feng. *History of Chinese Society Liao (907-1125)*. Lancaster Press.
- Yakubovskiy, A. Yu. *Altın Ordu ve Çöküşü*. Çev. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Yazıcızâde Ali. *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklular Tarihi)*. Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca, 2009.
- Yegorova, T. V. *Slovar İnostrannih Slov Sovremennogo Russkogo Yazıka*. Adelent, 2014.
- Yong, Heming, ve Peng, Jing. *Chinese Lexicography A History from 1046 BC to AD 1911*. Oxford University Press, 2008.
- Yuvalı, Abdulkadir. *İlhanlı Tarihi*. Bilge Kültür Sanat, 2017.